

AYBƏNİZ ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ
AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası

AZƏRBAYCAN FOLKLOR KİTABININ İLK ELMİ-ANTOLOJİ NƏŞRİ

«Azərbaycan nağılları» və «Azərbaycan dastanları» beşcildliklərindən sonra altmışıncı illərdə ən çox diqqət çəkən folklor nəşri «Azərbaycan folkloru antologiyası»dır. İki kitabdan ibarət olan antologiyanın toplayıcı və tərtibçisi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanması sahəsində böyük təcrübəsi və xidmətləri olan qocaman folklorçu Əhliman Axundov idi. Hər iki kitab 1968-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəşriyyatında iyirmi beş min nüsxə tirajla buraxılmışdır. Folklor ornamentləri ilə işlənmiş rəngli və qalın üz qabığında nəşr olunmuş ikicildlik elmi-təşkilati strukturun – Elmlər Akademiyasının bu istiqamətdə hazırladığı ilk mükəmməl antoloji nəşr idi.

Daha çox fərdi təşəbbüsün məhsulu olan «Balalara hədiyyə» (1912-Firidun bəy Köçərli), «Arvad ağısı» (1914-Mirzə Abbas Abbaszadə) kitablarının, eləcə də ATTC xətti ilə buraxılmış «El ədəbiyyatı» (1929- H. Əlizadə), «Folqklor Azerbaydjana i pileqaöhix stran» (1930-A.Baqri) və başqa buna bənzər nəşrlərin ibtidai-bəsit şəkildə olmuş olsa da, müəyyən antoloji səciyyə kəsb etdiyinin tarixi əhəmiyyətini göstərməklə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Əhliman Axundovun “Azərbaycan folkloru antologiyası” ikicildliyi Azərbaycan folklor kitabının bu sahədəki ilk ciddi və elmi təqdimatıdır. Antologiyada öz əksini tapmış çoxsaylı və çoxçeşidli şifahi ədəbiyyat nümunələrini fədakar folklorçu Ə.Axundov Elmlər Akademiyası xətti ilə yolladığı elmi ezamiyyətlər zamanı Azərbaycanın ən müxtəlif bölgələrindən uzun illər boyu, gərgin zəhmət nəticəsində toplamışdı. Burada cəmi bir cümlədən və ya iki misradan ibarət olan ən kiçik janrlardan tutmuş irihəcmli epik mətnlərədək ən müxtəlif örnəklər böyük diqqət, həssaslıq və səliqə-sahmanla cəmləşdirilmişdir. Antologiyaya toplayıcı-tərtibçi tərəfindən yazılmış «Bir neçə söz» başlıqlı yığcam müqəddimədə onun əhatə dairəsinin

miqyası aşağıdakı şəkildə açıqlanır: «Azərbaycan folkloru antologiyası» ilk dəfədir ki, nəşr edilir. Antologiya ən qədim dövrlərdən başlamış zəmanəmizə qədər yaranmış folklor nümunələrini (əmək mahnıları, mövsüm və mərasim nəğmələri, atalar sözləri, tapmacalar, bağlamalar, xalq bayatıları, oyunlar və s.) əhatə edir» (1, 5)

İkicildliyin ümumi mənzərəsi göstərir ki, bütövlükdə antologiyada Azərbaycan folkloruna məxsus irili-xırdalı janrların, demək olar ki, böyük əksəriyyətinə aid nümunələr öz əksini tapmışdır. Janr əhatəsinin çeşid rəngarəngliyinə və örnək zənginliyinə görə birinci cildin tutumunu ayrıca vurğulamaq lazım gəlir.

Birinci kitab «Əmək nəğmələri», «Mövsüm və mərasim nəğmələri», «Qəhrəmanlıq nəğmələri», «Lirik xalq mahnıları», «Uşaq nəğmələri», «Bayatılar», «Atalar sözü, tərbiyəvi adət və nəsihətlər», «Tapmacalar», «Tamaşalar», «Oyunlar» başlıqları altında on bölmədən ibarətdir. Hər bölmə daxilində xeyli sayda janrı əhatə edən nümunələr toplanmışdır. Məsələn, «Əmək nəğmələri» başlığı altında «Holavar», «Sayaçı sözü», «Sağın nəğməsi» kimi arxaik janrlara aid unikal mətnlər cəmləşdirilmişdir. Yaxud, «Mövsüm və mərasim nəğmələri» adı altında «Qodu-qodu», «Xıdır Nəbi», «Novruz mahnıları», «Toy mahnıları», «Ağılar» və s. bu kimi çoxsaylı nümunələr toplanılmışdır. Eyni mənzərə «Uşaq nəğmələri», «Oyunlar», «Tamaşalar», «Tapmacalar» və başqa bölmələrə də xasdır. Xatırladılan mətnlərin bir qismi o vaxta qədər bir sıra folklor toplularında çap olunsada, böyük əksəriyyəti ilk dəfə məhz bu antologiyada nəşr edilərək elmi ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Antologiyanın hər iki kitabında bütövlükdə mindən yuxarı folklor nümunəsi yer almışdır ki, belə bir mətn və çeşid zənginliyi o vaxta qədərki heç bir folklor nəşrində müşahidə olunmur.

Antologiyanın birinci kitabında şifahi ədəbiyyat nümunələrindən sonra gələn «İzahlar və şərhlər» bölməsi də böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Burada kitab boyu verilən nümunələrə açıqlayıcı şərhlər verilmiş, anlaşılması çətin olan folklor deyim və terminlərinin mənası izah olunmuş, habelə, bir sıra nümunələrin ayrı-ayrı bölgələrdəki variantları təqdim edilmişdir. Geniş həcmli bu izahların bir çox məqamları elə birbaşa folklor və etnoqrafiya materialıdır. Məsələn, folklorçunun «Axır çərşənbə» ilə bağlı izahına diqqət

yətirək: «Qışın axır ayından, «cəmlələr» başlanan gündən ta qışın axır çərşənbə gününə qədər hər çərşənbə axşamı (dörd çərşənbə axşamı) bacaların qırağında və həyətlərdə tonqal qalayıb üstündən tullanarlar. «Ağırlığım, uğurluğum get, qadam-balam get»- deyərlər. Quba və Dərbənddə axır çərşənbə axşamı üzərrik yandırarlar ki, buna da «pülənbəri» deyərlər. Qışın axırını, bayramqabağı çərşənbəsində isə böyük şənlik keçirərlər. Axır çərşənbə axşamı süfrələrə ən azı yeddi ləvin (növlü) şirin nemət düzülməlidir. Bütün evlərdə ət, plov, yarma yeməyi, qovurma, qırmızı yumurta, qovurğa və başqa şeylər olmalıdır. Həm də səməni halvası çalarlar. Bu halvaya müqəddəs yemək kimi baxarlar. Evlər təmizlənməli, paltarlar, qab-qacaq yuyulmalıdır. Fişəng və güllə atarlar. Rayonların çoxunda uşaqlar, cavan oğlanlar qapı-qapı gəzib bayramlıq toplayarlar. Adamlar o gecə yatmaz, oynayır, şənlik edirlər» (1, 252) İzahlardan aydın şəkildə görünür ki, Ə.Axundov folklor və etnoqrafiya mədəniyyətimizin dərin bilicisi və canlı daşıyıcısı olmuşdur.

Təəssüf ki, unikal folklor örnəkləri ilə zəngin olan antologiyanın bu cür əhatəli, dolğun şərhləri nümunələrin haradan və kimdən toplanılması haqqında informativ məlumatla, yəni folklor pasportu ilə tamamlanmamışdır. Folklor pasportunun olmaması antologiyanın elmi dəyərində xeyli dərəcədə xələl gətirmişdir (6, 71).

Antologiyanın ikinci kitabı əsasən epik növün janrlarına-nağıl, dastan, lətifə, qaravəlli, əfsanə və rəvayətlərə həsr edilmişdir. Buradakı nağıllar ("Tapdıq", "Loğman", "Tülkü-tülkü-tünbəki", "Hiyləgər keç", "Çıraxlı İsa", "Bostançı və Şah Abbas" və s.) və dastanlar ("Əmrah", "Nəcəfxan və Pərizad xanım", "Aşiq Qərib") məlum beşcildliklərdə nəşr olunsada, lətifə, qaravəlli, əfsanə və rəvayətlər yeni toplama materiallarıdır. Əvvəlki cilddən fərqli olaraq bu kitaba "Qeyd və şərhlər" əlavə olunmamışdır. Nəşr olunan nümunələrin folklor pasportu yenə də yoxdur (2).

Antologiyanın hər iki kitabındakı janr təsnifatı əsasən məqbuldur. Janrların və nümunələrin düzülüş ardıcılığı da elmi prinsiplərə uyğundur. Doğrudur, sonrakı dövənlərdə hazırlanan növbəti antologiyalarda janr təsnifatı və düzümü, eləcə də mətnlərin adlandırılması ilə bağlı həyata keçirilən terminoloji dəqiqləşdirmələr ikicildlikdə bir çox yöndən təshihə ehtiyac olduğunu ortaya çıxarmışdır. Bununla belə, Əhliman Axundovun

hazırladığı ikicildlik Azərbaycan folklor mədəniyyətinin janr şəbəkəsini nümunələr əsasında təqdim edən ilk akademik nəşr kimi folklor kitabı tariximizin mühüm hadisələri sırasında layiqli yer tutur. Nəşrin perspektiv funksiyasını antologiyaya yazdığı müqəddimədə Əhliman Axundov diqqət önünə çəkərək aşağıdakı şəkildə səciyyələndirməkdə tamamilə haqlı idi: “Kitabda verilmiş folklor nümunələrinin əmələ gəlməsi, mənşəyi haqqında heç bir tədqiqat aparmamışıq. Onları araşdırmaq, yaranması, mənşəyi haqqında fikir söyləmək gələcək tədqiqatçıların vəzifəsidir. İnsanların keçmiş adət-ənənələrini, etiqadlarını və s. öyrənməkdə bu nümunələrin çox köməyi olacaqdır” (1,5). Doğrudan da, “Azərbaycan folkloru antologiyası” ikicildliyinin nəşrindən ötən qırx il ərzində Azərbaycan folklorunun monoqrafik planda araşdırılmasına həsr olunan elə bir tədqiqata rast gəlmək olmaz ki, orada əsas istinad mənbələrindən biri bu mötəbər akademik nəşr olmasın. Folklor mövzularında qələmə alınmış bədii əsərlərdə, eləcə də radio-televiziya verilişlərinin, kinofilmlərin, teatr tamaşalarının hazırlanmasında sözü gedən antologiya dəyərli bir qaynaq kimi hər zaman diqqət önündə dayanmışdır. Həm elmi, həm də mədəni-mənəvi istiqamətdə daim dövrüyyədə olması “Azərbaycan folkloru antologiyası” ikicildliyinin folklor kitabı kimi uğurlu bir missiya yerinə yetirdiyini göstərir.

ƏDƏBİYYAT:

- Azərbaycan folkloru antologiyası, (hazırlayan Ə.Axundov), Birinci kitab, Bakı, EA nəşriyyatı, 1968.
- Azərbaycan folkloru antologiyası, (hazırlayan Ə.Axundov), İkinci kitab, Bakı, EA nəşriyyatı, 1968.
- F.Köçərli. Balalara hədiyyə. Bakı, Gənclik, 1972.
- Arvad ağsı. (hazırlayan M.A.Abbasadə), Bakı, Səda, 2006.
- Фольклор Азербайджана и прилегающих стран. (составитель Л.Багри), I т; Баку, 1930.
- Əfəndiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığı (1940-60-cı illər), Bakı, ADPU nəşri, 1999.

K.f.n. A.İ. Alieva-Kenqerli**Первое научно-антологическое издание азербайджанской
фольклорной книги****Р Е З Ю М Е**

В 1960 году после пяти томного издание «Азербайджанские рассказы» и «Эпосы Азербайджана» привлекло большое внимание. Ахлиман Ахундов имел большой опыт работы и оказал большую услугу обществу собрав в двух своих книгах устное народное творчество. Обе книги были опубликованы в 1968 году Академией наук Азербайджана с тиражом 25.000.

В этом первом антологическом издании Академией наук были показаны фольклорные орнаменты. Двухтомная книга Ахлиман Ахундова «Антология Азербайджанского фольклора» - это важное и научное издание в этой сфере.

В объемные эпические тексты, в структуру которых входят малые жанры были собраны с большим вниманием и точностью.

F.e.n. A.I. Aliyeva-Kangarli**The first scientific- anthology edition of Azerbaijan folklore book****SUMMARY**

In 1960 after five-volume editions "The Azerbaijan stories" and "Eposes of Azerbaijan" draw attention folklore the edition. Made of two books Ahliman Axundov had wide experience and service in assembly of the oral national literature. Both books have been published in 1968 by the Scientific Academy of sciences with circulation of 25000.

The two-volume edition is developed with folklore ornaments is the first anthological edition of Scientific Academy. Two-volume book Ahliman Axundov "The Anthology of the Azerbaijan folklore" is serious and the scientific edition in this sphere.

Small genres which structure enters one offer or two lines and up to many volumetric epic texts which were collected with greater attention and accuracy.